

*Шусть Василь Володимирович,
кандидат педагогічних наук, докторант,
Інститут соціальної і політичної психології
Національної академії педагогічних наук України*

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У даній статті ми розглядаємо державу як одиницю соціально-політичної системи, для якої доступні основні соціально-політичні функції. Під формальними політичними цінностями ми розуміємо зафіксовані в письмових джерелах цінності, а під неформальними - цінності, виявлені через практичні дії органів державної влади. При цьому формальні і неформальні соціально-політичні цінності відрізняємо від реальних і декларованих цінностей. Система державної влади виконує роль регуляторної системи життєдіяльності соціуму будь-якого рівня. Виразженням формальних соціально-політичних цінностей є законодавча система, а чинником формування неформальних соціально-політичних цінностей є засоби масової інформації, які впливають на громадську думку.

Ключові слова: держава, соціально-політичні цінності, суспільство, індивід.

Постановка проблеми. Суспільство й включений у нього індивід завжди репрезентують у своїх діях систему цінностей, яка є основою існування суспільства. В нашу епоху домінують ідея соціального та особистісного проектування, внаслідок чого для багатьох звичною стала думка про реальність змін політичних цінностей громадян відповідно до їх планів та цілей. Тому дослідження механізмів впливу на ціннісні системи суспільства й окремих соціальних груп має практичне значення для здійснення владних цілей й аксіологічних проєктів.

Розглядаючи проблему формування політичних цінностей, необхідно відзначити, що аналіз досліджень показує існування двох розумінь терміну «політичні цінності». По-перше, політичні цінності вчені визначають як особистісні цінності, що формуються в результаті взаємодії з явищами політичного життя країни. По-друге, політичні цінності вважають як структурний елемент ціннісної системи суспільства. У нашому дослідженні ми розглянемо вплив політичних цінностей соціуму, називаючи їх соціально-політичними. У зв'язку з цим постає необхідність дослідження чинників формування вказаних вище цінностей українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Думки щодо соціальних цінностей зустрічаються в багатьох теоретичних роботах, а також в емпіричних дослідженнях цінностей конкретних соціально-політичних систем. Дослідник О.М. Мітін виділяє три форми існування цінностей:

- по-перше, цінності виступають як суспільні ідеали. Це загальнолюдські, «вічні» цінності (краса, справедливість, істина) і цінності конкретно-історичні (демократія, рівність);

- по-друге, цінності об'єктивуються у вигляді творів матеріальної, духовної культури; людських вчинків, в яких предметно втілюються суспільні ціннісні ідеали (етичні, естетичні, правові, управлінські, політичні та ін.);

- по-третє, соціальні цінності, заломлюючись через призму індивідуальної життєдіяльності, входять у психологічну структуру особистості людини у формі

її особистісних цінностей. Вони служать сполучною ланкою між культурою суспільства й духовним світом особистості [6].

Серед робіт з формування, визначення й практичних наслідків побудови ціннісної системи суспільства варто виокремити праці Л.Б. Ерштейна. Згідно з його заборонною теорією цінностей, людина, взаємодіючи з тим чи іншим новим явищем, формулює для себе ставлення до цього явища. Якщо вона звертає на нього увагу, то свідомо чи несвідомо визначає своє ставлення до цього явища. До того ж цінністю для людини є недоступне в даний момент благо [8].

Аналіз досліджень показує, що більшість авторів визначає соціальні цінності так само, як і особистісні. Так О.М. Мітін вважає цінністю поняття, що використовується в філософії й соціології для позначення об'єктів, явищ, їх властивостей, а також абстрактних ідей, що втілюють суспільні ідеали й виступають завдяки цьому еталоном належного, та поділяє їх на термінальні та інструментальні. Термінальні (загальнолюдські), або цільові, цінності узагальнено виражають найважливіші цілі, ідеали, самоцінні сенси життя людей, такі як: цінність людського життя, сім'ї, міжособистісних стосунків, свободи, праці, освіти, прогресу, інформації, здоров'я, краси, рівності, правди, культурної спадщини і т.д. Їх вчений розділяє на особистісні та соціальні. В інструментальних цінностях відображені схвалювані в даному суспільстві чи іншій спільності засоби досягнення цілей. З одного боку, це моральні норми поведінки, з іншого - якості, здібності людей. Всі інструментальні цінності існують ніби на тлі цінностей загальнолюдських, а також індивідуальних цінностей працівників. У порівнянні з цільовими цінностями вони менш стійкі й мають більш низький статус [6]. Л.Б. Ерштейн не погоджується з існуванням загальнолюдських цінностей, вважаючи, що цінності завжди суб'єктивні [8]. Незважаючи на те, що в цілому формування соціально-політичних цінностей підпорядковується тим самим закономірностям, воно має й свою специфіку. Соціально-політичні цінності мають свою специфіку, що відрізняє їх від політичних

цінностей особистості, з іншого боку, вони є причиною певних соціально-політичних процесів. Анісов А.М. робить висновок, що Г. Ріккерт не вдалося знайти докази існування загальновищезначущих цінностей. Невдача викликана фактом відсутності загальних цінностей, що в наш час позначаються як "загальнолюдські". Тому й виходить, що за так званими "загальнолюдськими цінностями" завжди ховаються цінності певних соціальних груп і сил, що намагаються нав'язати іншим свої уявлення під виглядом їх загальної значимості [1].

Метою статті є обґрунтування й аналіз чинників формування соціально-політичних цінностей українського суспільства.

Результати дослідження. Формування системи цінностей є характерним для будь-якої групи людей, об'єднаних за деякими зв'язками, де їх спільність має політичні цінності, відмінні від цінностей людей, що входять в цю цілісну систему. Прикладами таких спільнот є сім'я, організація, держава, етнос і багато інших.

У даній статті ми розглядаємо державу як одиницю соціуму, оскільки держава є елементарною одиницею соціально-політичної системи, для якої доступні основні соціально-політичні функції. Таке розуміння підтверджується джерелами стосовно держави і права, які вказують, що держава є знаряддям безпосереднього політичного владарювання. Всі інші організації, що входять у політичну систему суспільства, беруть участь у здійсненні влади опосередковано, через державу, в різній мірі й різних формах співпрацюючи з нею. Держава відрізняється від цих організацій рядом істотних ознак.

Взаємовідносини правової держави й громадянського суспільства на сучасному етапі характеризуються тим, що:

1) у громадянському суспільстві саме суспільство виступає як основа й зміст держави; остання є формою його організації;

2) громадянське суспільство виникає на тому ступені розвитку, коли його громадяни й держава виступають як вільні та рівноправні партнери;

3) право формується громадянським суспільством, а правова держава лише закріплює його законами, гарантує й захищає від порушень з боку будь-яких суб'єктів;

4) взаємовідносини правової держави й громадянського суспільства здійснюються на основі права, що є рівним і справедливим масштабом свободи, а не засобом нав'язування державної волі;

5) суспільство — це найбільш загальне поняття, а правова держава й громадянське суспільство — це форми його існування й розвитку. При цьому кожний із них виступає як відносно незалежне явище [2, с. 29].

В результаті саме держава в кінцевому підсумку визначає функціонування всіх інших створених нею соціально-політичних систем. Структура соціально-політичних цінностей при такому їх розумінні буде соціально-політичною заборонаю різної сили, тобто неможливі в даний час політичні блага. Однак, на відміну від особистісних цінностей, формальне вираження яких або відсутнє, або деклароване,

наприклад, в листах на підтримку тієї чи іншої політичної сили чи участі в політичних акціях, вони виражені тільки як психічні структури, соціально-політичні цінності виявлені в ряді законодавчих актів, де конкретним виразом соціально-політичних цінностей вищого порядку є Конституція України, яка в цілому відображає соціально-політичні цінності українського суспільства [4].

Виходячи з цього, в соціально-політичній системі необхідно виділяти формальні й неформальні політичні цінності. Під формальними політичними цінностями ми розуміємо зафіксовані в письмових джерелах цінності, а під неформальними — цінності, виявлені через практичні дії органів державної влади. При цьому формальні і неформальні соціально-політичні цінності треба відрізнити від реальних і декларованих цінностей. Декларованість і реальність характерні як для формальних цінностей, наприклад, коли закон виконується — формальна реальна цінність, так і для неформальних. Наприклад, свобода політичних переконань — формальна декларована цінність, прописана у Законі України "Про політичні партії в Україні"[2], однак наявні спроби заборонити діяльність політичних партій, що виявляється в підготовці відповідних законопроектів.

Система соціально-політичних цінностей є набагато складнішою, ніж система особистісних. Враховуючи наявність цінностей різних порядків, тобто заборон різної сили, можна стверджувати, що вона охоплює всю сукупність суспільних інститутів і впливає на життєдіяльність всіх індивідів. Фактично соціально-політичні цінності є системою, з якою перш за все взаємодіють особистісні цінності, які в значній мірі й визначають цінності соціально-політичні. Ця система виконує роль регуляторної системи життєдіяльності соціуму будь-якого рівня, допускаючи або не допускаючи до дії ті чи інші спонуки соціуму. Так, наприклад, перш ніж оголосити злочинцеві смертний вирок, в державі має бути прийнятий закон про смертну кару, тобто смертна кара повинна бути оформлена як формальна, реальна цінність високого порядку. Вся правова система держави є системою формування формальних соціально-політичних цінностей.

Можна стверджувати, що чим вищий рівень недоступності реальної соціально-політичної цінності, тим сильніший її вплив на системи цінностей індивідуумів. Наприклад, найвища міра покарання за вбивство обмежує бажання людей вбивати, тому в більшості формується заборона на вбивство. Цінність людського життя проголошується цінністю вищого порядку, хоча, звичайно, на жаль, в сучасному суспільстві трапляються й винятки.

Вираженням формальних соціально-політичних цінностей є законодавча система, а чинником формування неформальних соціально-політичних цінностей є засоби масової інформації, які впливають на громадську думку. Поява формальних соціально-політичних цінностей, імовірно, пов'язана з виникненням політичних партій. О.В.Кульчицька виділяє загальні причини виникнення політичних партій: 1) наявність в окремих соціальних груп

спільних інтересів, реалізація яких вимагає утворення партій; 2) незадоволення частини суспільства своїм становищем, що спонукає його до певної діяльності з метою зміни свого життя; 3) формування партій навколо національних чи релігійних ідей, що обумовлено наявністю міжнаціональних конфліктів та міжконфесійних протиріч [5]. Як тільки ці цілі зазначаються в документах, можна стверджувати про появу формальних цілей політичної партії.

В політичних партіях найбільш формалізованими є цінності, які є недоступними абсолютно. Їх порушення (наприклад, сприяння діяльності ідеологічних супротивників) загрожує виключенням із партії. Прикладом соціально-політичних цінностей низького порядку в політичних партіях є культура взаємостосунків між її членами, порушення якої є не бажаним.

Отже, можна стверджувати, що чим більший масштаб політичної партії, тим нижчі цінності (тобто ті, від яких людина може відмовитися), задіяні в ній, оскільки невеликі організації не потребують цінностей високих порядків. У державі, як у найбільш масштабній організації політичної влади, задіяні цінності взагалі всіх порядків, від найвищих до найнижчих включно.

Розглянемо формування соціально-політичних цінностей громадської організації. Очевидно, що формування цінностей даної конкретної громадської організації підпорядковане тим же самим закономірностям, що і держави. По-перше, воно залежить від цінностей її членів. По-друге, ці цінності будуть залежати від того соціального оточення, в яке потрапляє дана громадська організація. Чим більш безконфліктними будуть політичні цінності членів громадської організації, тим більше цілісні соціально-політичні цінності їм вдасться створити.

Оскільки на формування цінностей будь-якого суб'єкта, соціальної системи чи людини, великий вплив має зовнішнє оточення, то й громадська організація не є винятком з цього правила. Тому дуже важливо, щоб на етапі початкового становлення громадської організації вона могла виробити соціальні орієнтири своєї діяльності. Якщо цього не відбувається, то фактори навколишнього середовища істотно впливають на формування її цінностей і в результаті можуть сприяти формуванню настільки конфліктних цінностей, що громадська організація може припинити існування.

Розглядаючи систему освіти як чинник формування соціально-політичних цінностей, необхідно зауважити деякі моменти. Л.Б. Ерштейн наголошує, що наявність цінностей є однією з властивостей будь-якої живої системи, здатної до різної реакції на подразники [8]. В зв'язку з цим вчений доречно наводить посилання на К. Роджерса, який пише: "...«цінність» - це термін, що вживається в різних сенсах. Ми використовуємо його, щоб позначити властиву живим істотам тенденцію демонструвати своїми діями перевагу одного об'єкта (цілі) іншому. Морріс називає це наданням переваг поведінки діючим (operative) цінностям. За ним не стоїть якість когнітивне або понятійне мислення. Воно

являє собою простий ціннісний вибір, що виявляється на рівні поведінки: організм вибирає один об'єкт і відкидає інший. Коли земляний черв'як, поміщений в простий Y - подібний лабіринт, вибирає гладке відгалуження замість відгалуження, покритого наждачним папером, він виявляє діючу цінність [7].

Подібно до того, як джерело особистісних цінностей необхідно шукати на початку життєвого шляху, тобто на початку формування особистості, так і джерело соціально-політичних цінностей лежить у площині початку існування соціально-політичної системи. Оскільки ми в ролі соціально-політичної системи будемо розглядати державу, то досить складно відстежити процес формування соціально-політичних цінностей, однак зовсім недавно в історичній перспективі ми могли спостерігати формування нової України після розпаду СРСР, що дозволяє робити певні узагальнення й висновки.

Насамперед визначимо, що дає перша обставина. Розглядаючи формування нової України на теренах колишнього СРСР, ми бачимо, що для розвитку її соціально-політичних цінностей є важливими два чинники. По-перше, це той потенціал і ті цінності, які залишилися від колишнього СРСР і які в тій чи іншій мірі нею успадковані. Цю спадковість можна порівняти з генетичним потенціалом, який передається від батьків новонародженій дитині. По-друге, це зовнішнє оточення нової України. Аналізуючи його, спостерігаємо, що поряд з країнами колишнього СРСР, які перебувають на стадії становлення й складають взаємне оточення одна одній, чи не найважливішим елементом оточення України є розвинені країни, що володіють потужними і конкретними соціально-політичними цінностями. Вони, вступаючи у взаємодію з успадкованим ціннісним потенціалом нової України, впливають на формування нових соціально-політичних цінностей. Можливість передачі цінностей розвинених країн залежить від сили й потужності, успадкованих з минулого соціально-політичних цінностей, і якщо потужність ця невелика, що ми можемо спостерігати в Україні, то вплив передачі цінностей інших соціально-політичних систем буде дуже великий, що ми і бачимо на практиці, і це абсолютно відповідає механізму формування особистісних цінностей. В результаті, розглядаючи процес формування соціально-політичних цінностей українського суспільства, ми можемо спостерігати протидію успадкованого від СРСР ціннісного потенціалу й цінностей розвинених країн, які стають частково й цінностями України. При цьому треба враховувати минулу ціннісну історію держави, від якої успадкувала цінності нова Україна. Під ціннісною історією ми розуміємо весь процес аксіогенезу розглянутої соціально-політичної системи. Величезний вплив на ці цінності мав період перебування в складі Російської імперії та Радянського Союзу, який насправді був процесом поступового переформування соціально-політичних цінностей козацької держави як реальних, так і декларованих, формальних і неформальних. Саме ці нові цінності й вступили у взаємодію з цінностями розвинених країн Європи. Але оскільки соціально-політичних цінностей

високого порядку, особливо реальних, в СРСР було небагато, то вони природним чином почали поступатися місцем цінностям розвинених країн Європи та США, враховуючи загальну тенденцію розвитку світу за моделлю Pax Americana (світ по-американськи). До того ж, згідно з концепцією С. Хантінгтона, Україна є розколотою країною, одна половина населення якої тяжіє до цінностей західної цивілізації, а інша – до православної (російської). Як зауважує О.Н. Мітін, системи цінностей кожної держави мають своєрідний вбудований національний інтелект, свою специфіку, обумовлену так званою різницею менталітетів. Іншими словами, запозичені у американців цінності не будуть ефективно працювати в Росії, а японська система не приживеться в Америці. У людей різний спосіб мислення [6]. Не викликає сумнівів, що процес формування нових цінностей українського соціуму ще далеко не завершений, і не виключено, що кінцевий, стабільний набір соціально-

політичних цінностей буде істотно відрізнятися від того, що ми бачимо в даний момент, не кажучи вже про те, що процес аксіогенезу переривається тільки зі смертю носіїв цінностей. А у випадку соціально-політичних цінностей таких систем, як держава, взагалі не переривається ніколи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Конфліктність соціально-політичних цінностей є руйнівною для держави. Однією з причин руйнування СРСР була наявність у ньому таких потужних ціннісних конфліктів, особливо між реальними й декларованими цінностями, які призвели до руйнування єдиної ціннісної системи. Над сучасною Україною нависла загроза руйнування під впливом конфліктів, що може спричинити знищення соціально-політичної системи нашої держави, яка не може існувати без об'єднуючих соціально-політичних цінностей.

Список використаних джерел

1. Анисов А. М. Проблема истины и ценностей в историческом познании [Электронный ресурс] / А. М. Анисов. – Режим доступа: http://credonew.ru/content/view/267/54/_ednref17.
2. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / [А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.] ; за ред. В. В. Копейчикова. – Стер. вид. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 320 с.
3. Про політичні партії в Україні [Електронний ресурс] : Закон України, 5 квітня 2001 року № 2365-III. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.
4. Конституція України : офіц. вид. / М-во юстиції України. – К., 2006. – 123, [3] с.
5. Кульчицька О. В. Виникнення політичних партій: історичний аспект / О. В. Кульчицька // Наукові праці ЧДУ імені П. Могили. – Вип. 75, т. 88. – С. 51-55.
6. Митин А. Н. Психология управления : учебник / А. Н. Митин ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. гос. юрид. акад. – М. : Волтерс Клувер, – 2011. – 389, [1] с.
7. Роджерс К. Современный подход к ценностному процессу [Электронный ресурс] / К. Роджерс, Дж. Фрейберг. – Режим доступа: http://www.kabinet-psihologa.ru/library/6_rogers_freyberg.html.
8. Эрштейн Л. Б. Запретная теория ценностей: психологические и социологические следствия представления ценностей как динамических запретов [Электронный ресурс] / Л. Б. Эрштейн // Экзистенциальная и гуманистическая психология : сайт. – Режим доступа: <http://hpsy.ru/public/x3725.htm>.

В данній статтє мы рассматриваем государство как единицу социально-политической системы, для которой доступны основные социально-политические функции. Под формальными политическими ценностями мы понимаем зафиксированные в письменных источниках ценности, а под неформальными - ценности, обнаруженные через практические действия органов государственной власти. При этом формальные и неформальные социально-политические ценности отличаем от реальных и декларируемых ценностей. Система государственной власти выполняет роль регуляторной системы жизнедеятельности социума любого уровня. Выражением формальных социально-политических ценностей является законодательная система, а фактором формирования неформальных социально-политических ценностей являются средства массовой информации, которые влияют на общественное мнение.

Ключевые слова: государство, социально-политические ценности, общество, индивид.

In this article we consider the state as a unit of socio-political system, which is available for basic social and political functions. Under the formal political values we understand recorded in written sources values, and under informal we understand values identified through practical actions of public authorities. Thus the formal and informal socio-political values distinguish the real and the declared values. The system of government serves as the regulatory life of society at any level. Formal expression of social and political values are the legal system, and the means of formation of informal socio-political values are the media influencing public opinion.

Key words: state, social and political values, society, individual.